

УДК 37.018.43:373.5

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.13>

Л. В. ПАСІЧНИК

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти,

Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»

Дніпропетровської обласної ради,

м. Дніпро, Україна

Електронна пошта: 1983.pasechnik@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0105-7944>

Т. О. ДОРОНІНА

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри педагогіки,

Криворізький державний педагогічний університет,

м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

Електронна пошта: t.o.doronina@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3990-7959>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

У статті констатовано, що напередодні відзначення 30-річчя незалежності України зміцнення європейського вектору її політико-економічного та соціально-культурного розвитку визначило напрями реформування вітчизняної системи освіти за зразками країн – освітніх лідерів. Утім, як наголошують автори, визначального значення має набути вивчення накопиченого вітчизняного освітнього досвіду, звернення до якого дозволяє виявити як тенденції, що суголосні європейським традиціям, так і тенденції, що становлять національну своєрідність та неповторність власного історичного поступу, зокрема у сфері підготовки вчителів, які викладають українську мову та літературу. Автори доводять, що узагальнене системне дослідження означеної проблеми потребує конкретизації його теоретико-методологічної основи шляхом визначення сукупності наукових принципів, методологічних підходів та методів. На підставі вивчення масштабного науково-педагогічного матеріалу та з опорою на наявні історико-педагогічні дослідження, суголосні темі статті, автори визначають методологію дослідження підготовки вчителів української мови і літератури в системі вищої педагогічної освіти як систему принципів (науковості, об'єктивності, історичного детермінізму, відтворюваності, руху від опису, через пояснення до прогнозування), методологічних підходів (системний, структурний, хронологічний, історіографічний, історичний, цілісний, аспектний, соціокультурний, культурно-історичний, аксіологічний, парадигмально-педагогічний) та конкретно-наукових методів (пошуково-бібліографічний, термінологічного аналізу, історико-структурний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, періодизації). Зроблено висновок, що послідовне дотримання вказаних принципів / методів / методів сприятиме цілісності дослідження, утім сама методологія як система може та має варіюватися відповідно до проблеми дослідження та завдань, які ставить перед собою науковець. Теоретико-методологічні засади у своїй сукупності створюють наукове підґрунтя дослідження, яке не є остаточно закріпленим та являє собою комплекс гнучких наукових інструментів.

Ключові слова: підготовка вчителів української мови та літератури, історико-педагогічне дослідження, принципи дослідження, методологічні підходи, методи дослідження.

Постановка проблеми. Напередодні відзначення 30-річчя незалежності України констатуємо зміцнення європейського вектору її політико-економічного та соціально-культурного розвитку, що визначило напрями реформування вітчизняної системи освіти за зразками країн – освітніх лідерів. У таких умовах суттєве зна-

чення має вивчення позитивного досвіду інших країн, яке, на нашу думку, має бути адаптовано до українських реалій. Утім, визначального значення має набути вивчення накопиченого вітчизняного освітнього досвіду, звернення до якого дозволяє виявити як тенденції, що суголосні європейським традиціям, так і тенденції,

що становлять національну своєрідність та неповторність власного історичного поступу, зокрема у сфері підготовки вчителів, які викладають українську мову та літературу.

Узагальнене системне дослідження означеної проблеми потребує конкретизації його теоретико-методологічної основи шляхом визначення сукупності наукових принципів, методологічних підходів та методів. Системне висвітлення проблеми дозволяє представити її цілісно в контексті соціокультурних змін та наукових пошуків.

Аналіз попередніх досліджень. Загалом варто відзначити, що сьогодні питання підготовки вчителів української мови та літератури достатньо широко представлене у науковому дискурсі (В. Бабенко, Л. Базиль, Н. Баранник, І. Варнавська, І. Гайдай, І. Гамрецький, Т. Гнаткович, О. Демська та Е. Мальцев, С. Караман, О. Куцевол, М. Пентилук, О. Семенов тощо) та передусім торкається питань, пов'язаних із практичним аспектом питання. Науковці подають багатоаспектне бачення питання, яке актуалізовано у зв'язку із посиленням ролі української мови в нашій державі. Утім, ґрунтовне та цілісне проведення історико-педагогічного дослідження, на нашу думку, зумовлює обов'язкове встановлення його теоретико-методологічних засад, у визначенні яких варто спиратися на праці таких вітчизняних учених, як О. Адаменко, Л. Базиль, В. Безлюдна, О. Сухомлинська, А. Федорович та ін.

Тому **метою публікації** є конкретизація теоретико-методологічних засад, на які варто спиратися у дослідженні історії підготовки вчителів української мови та літератури.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання наукових праць, дотичних до проблеми дослідження, переконує в масштабності наукового тезаурусу та дефініцій щодо методології наукового (зокрема педагогічного) дослідження. Найбільш поширеною в педагогічних джерелах є посилання на «Український педагогічний словник» С. Гончаренка, де зазначається, що методологія педагогічного дослідження – це «загальна система теоретичних знань, які виконують роль провідних принципів наукового пізнання, шляхів та засобів реалізації наукового дослідження» [Гончаренко : 70]. На думку В. Ковальчук та Л. Моїсєєва, «методологію» можна розгля-

дати в широкому та вузькому розумінні; у першому випадку це «вчення про структуру, логічну організацію, засоби і методи діяльності»; у другому – «сукупність теоретичних положень про принципи побудови, форми і засоби науково-пізнавальної діяльності» та «сукупність конкретних концепцій, теорій, методів» тощо [Ковальчук : 30–33]. Власне, перший підхід нам здається найбільш продуктивним, оскільки дозволяє обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження на трьох рівнях: загальнофілософському, загальнонауковому та конкретно-науковому (технологічному).

Схожі визначення загальнотеоретичного змісту містять і інші словниково-довідкові та навчально-методичні видання, тому доцільним для нашого пошуку є твердження Л. Базиль, яке дослідниця зробила після представлення у своїй дисертації різноманітних поглядів учених щодо сутності поняття «методологія»: «В наукових розвідках останнього десятиліття методологію розглядають як вчення про науковий метод пізнання, систему наукових принципів, що слугує підґрунтям для проведення дослідження і вибору сукупності засобів, методів, прийомів пізнання; вчення про логічну організацію, структуру, засоби і методи діяльності» [Базиль : 33].

Отже, логіка історико-педагогічного висвітлення проблеми зумовлює системне застосування вказаних вище наукових інструментів: принципи наукового дослідження (загальнофілософський рівень) – методологічні підходи (загальнонауковий рівень) – методи дослідження (конкретно-науковий / технологічний рівень). Виокремлені складники відображають рух від загальнонаукового (теоретичного) до конкретно-наукового рівня дослідження.

Важливими для розуміння сутності методологічних засад дослідження вважаємо наукові висновки О. Адаменко, яка стверджує, що «методологічні засади – це система принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета» [Адаменко : 8]. Розуміючи «принцип» як вихідні вимоги і до організації дослідницької діяльності, у визначенні системи принципів звертаємо увагу на позицію О. Адаменко, яка окреслює головні принципи, якими варто користуватися під час історико-педагогічного дослідження: прин-

цип об'єктивності, принцип можливості відтворення результатів дослідження, принцип поєднання цілісного та аспектного підходів, руху від опису до пояснення, від пояснення до прогнозування, етичності [Адаменко : 13]. До визначених вище принципів В. Безлюдна додає принципи науковості, сутнісного аналізу, історико-педагогічної об'єктивності, цілісності, історико-часової корекції, ретроспективно-прогностичної спрямованості, парадигмального співвідношення історико-педагогічного матеріалу та конструктивно-позитивного аналізу історії педагогіки [Безлюдна : 78].

Зіставлення низки перелічених вище принципів дозволяє зробити певне узагальнення. По-перше, дотримання сукупності наукових принципів стає стрижневою умовою проведення дослідження на відповідному рівні, забезпечує валідність його висновків. По-друге, на нашу думку, виокремлені науковцями принципи в ракурсі історико-педагогічного дослідження можна вважати умовно тотожними, оскільки принцип науковості й передбачає об'єктивність, відтворюваність результатів та цілісність аналізу; принцип ретроспективно-прогностичної спрямованості, по суті, збігається з принципом «руху» від опису, пояснення до прогнозування. Тому обґрунтуємо ті принципи, які вважаємо базовими для вивчення питання підготовки вчителів української мови та літератури.

Принцип *науковості* є ключовим для будь-якого історико-педагогічного дослідження. На цьому наголошує О. Сухомлинська, коли підкреслює, що цей принцип передбачає доказовість та логічність педагогічного знання, що спирається на наукову картину світу та вибудовує адекватні практичні дії [Сухомлинська : 6]. Щодо проблеми дослідження варто наголосити, що вказаний принцип зумовлює використання науково обґрунтованої, достовірної інформації. Та, як справедливо зауважили Л. Базиль, сприяє «об'єктивності оцінювання педагогічних, психологічних, методичних ... публікацій» [Базиль : 78]. Отже, дотримання цього принципу забезпечується також наступними принципами: об'єктивності, відтворюваності, поєднання цілісного та аспектного підходів.

Застосування принципу об'єктивності у вивченні питання підготовки вчителів україн-

ської мови та літератури відбувається завдяки добору різноманітного історико-педагогічного матеріалу (тогочасні документи та архівні матеріали), який представляє аналізоване явище з різних боків. Цей принцип, як точно вказує А. Федорович, передбачає «неупередженість під час вивчення та висвітлення основних процесів у вищій педагогічній школі» [Федорович : 4]. Привабливою вважаємо думку О. Попової про те, що цей принцип є засадничим у педагогічному дослідженні, оскільки він передбачає «врахування чинників, що зумовлюють те чи те явище, умов, за яких вони актуалізуються, адекватності дослідницьких підходів і засобів, що вможливають одержання справжніх знань про об'єкт та виключення суб'єктивізму, однобічності й упередженості в доборі й оцінці фактів» [Попова : 138]. Саме цей принцип, на нашу думку, частково збігається із принципом історико-педагогічної об'єктивності та історико-часової корекції (пропоновані вище), які передбачають можливість об'єктивного висвітлення зібраних матеріалів, зважаючи на ті чи ті соціокультурні події. Утім, принцип історико-часової корекції в контексті дослідження питання підготовки вчителів української мови та літератури вважаємо доцільним замінити принципом історичного детермінізму, оскільки його дотримання сприяє конкретизації чинників (політико-ідеологічних, соціально-економічних та концептуально-освітніх), що в різний спосіб та з неоднаковою силою впливали на розвиток змісту та організації підготовки вчителів української мови і літератури впродовж певного хронологічного періоду.

Виокремленню об'єктивних чинників / факторів, що впливали (та впливають) на підготовку вчителів української мови та літератури, на нашу думку, сприяє принцип відтворюваності, завдяки якому можна виявити особливості дії тих чи тих чинників у різні періоди та на різних етапах розвитку проблеми. Крім того, саме виокремлення впливових чинників / факторів дозволяє розробити періодизацію досліджуваного процесу, оскільки очевидною стає їхня дія на розвиток підготовки вчителів різної предметної кваліфікації у визначених хронологічних межах.

Принцип руху (опис – пояснення – прогнозування) також є ключовим у розробці

структури історико-педагогічного дослідження, логіка побудови якого відображає саме цей рух: опис вихідних даних (умовно, перший розділ); пояснення аналізованого явища (умовно, другий розділ) та прогнозування його подальшого розвитку (умовно, третій розділ). Цей принцип К. Трибулькевич визначає як принцип сутнісного аналізу, оскільки підкреслює необхідність наукового руху від «знайомства з відомостями, доступними для широкого загалу», через «особливі факти, відомі фахівцям у галузі даної проблеми», до наукової новизни [Трибулькевич : 86].

Водночас із визначенням провідних принципів дослідження вважаємо необхідним встановити сукупність методологічних підходів, які означають напрям наукового пошуку, та методів, що становлять практичний інструментарій дослідження.

Сукупність методологічних підходів до висвітлення проблеми підготовки вчителів української мови та літератури у певних хронологічних межах представлено у нашій публікації 2020 р. [Пасічник]. Тому лише наголосимо, що базовими методологічними підходами у визначеному напрямі, на нашу думку, мають бути: системний, структурний, хронологічний, історіографічний, історичний / історико-педагогічний, цілісний та аспектний, соціокультурний та культурно-історичний, аксіологічний та парадигмально-педагогічний підходи.

Принципи дослідження та методологічні підходи повинні бути застосовані в сукупності з низкою дослідницьких методів, на яких також варто коротко зупинитися з позицій історико-педагогічного дослідження.

Пошуково-бібліографічний метод сприяє виявленню та систематизації джерельної бази дослідження, її класифікації й узагальненому аналізу. Завдяки застосуванню цього методу можливо зробити висновок щодо ступеня вивченості означеної проблеми сучасною історико-педагогічною наукою та визначити шляхи її подальшого дослідження.

Актуалізація та уточнення сутності базових понять дослідження та встановлення їхнього системного підпорядкування можливі за умов використання методу термінологічного аналізу. Історико-структурний метод уможливує розробку структури дослідження. Проблемно-хронологічний метод має бути застосований задля

висвітлення динаміки підготовки вчителів української мови та літератури в системі вітчизняної вищої педагогічної освіти. Він допомагає виділенню етапів розвитку проблеми та відтворенню на кожному з них якісно нових змін. Встановлення політико-економічних та соціокультурних чинників, що визначали напрями розвитку підготовки вчителів української мови і літератури в системі вітчизняної вищої педагогічної освіти на конкретному етапі можливе за умов використання історико-генетичного методу.

Безумовно, визначальним для проведення історико-педагогічного дослідження є метод періодизації. Звернення до праць Л. Березовської, Н. Гупана, О. Сухомлинської, О. Тумак та інших учених доводить, що вивчення педагогічного процесу (явища) важливо проводити відповідно до внутрішнього (умовного) поділу на епохи, періоди, етапи. Виокремлення цих об'єднань, за твердженням О. Тумак, «дозволяє створювати цілісну модель певного історичного (зокрема історико-педагогічного) явища як концентрованого виразу його темпорально-стадіальної структури» [Тумак : 235]. Отже, вивчення процесу підготовки вчителів української мови і літератури у визначених хронологічних межах має відбуватися за певними періодами, що внутрішньо можуть бути поділені на етапи.

Висновки. Спираючись на думки вітчизняних учених, які наполягають, що методологію можна позиціонувати «як інтердисциплінарну систему загальних орієнтирів ефективного здійснення науково-пізнавальної діяльності, спрямовану на об'єктивне, всебічне і ґрунтовне вивчення сутності, структури, змісту» [Базиль : 34] феномена, який вивчається, методологію дослідження підготовки вчителів української мови і літератури в системі вищої педагогічної освіти як систему принципів (науковості, об'єктивності, історичного детермінізму, відтворюваності, руху від опису, через пояснення до прогнозування), методологічних підходів (системний, структурний, хронологічний, історіографічний, історичний, цілісний, аспектний, соціокультурний, культурно-історичний, аксіологічний, парадигмально-педагогічний) та конкретно-наукових методів (пошуково-бібліографічний, термінологічного аналізу, історико-структурний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, періодиза-

ції). Послідовне дотримання вказаних принципів / методів / методів, на нашу думку, сприятиме цілісності дослідження, утім, сама методологія як система може та має варіюватися відповідно до проблеми дослідження та завдань, які ста-

ють перед собою науковець. Отже, теоретико-методологічні засади у своїй сукупності створюють наукове підґрунтя дослідження, яке не є остаточно закріпленим та являє собою комплекс гнучких наукових інструментів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С.8–14.
2. Базиль Л. О. Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2016. 571 с.
3. Безлюдна В. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948-2016 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01, 13.00.04. Рівне, 2018. 514 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
5. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. В. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ : ВД Професіонал, 2007. 240 с.
6. Пасічник Л. В. Історико-педагогічне дослідження підготовки вчителів української мови та літератури: система методологічних підходів. *Фактори розвитку педагогіки і психології в XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, Україна, 12-13 червня 2020 р.). Харків, 2020. С. 44–47.
7. Попова О. В. Теоретико-методичні засади професійно-мовленевої підготовки майбутніх перекладачів китайської мови в умовах університетської освіти дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2017. 484 с.
8. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 6–12.
9. Трибулькевич К. Г. Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917–2010 рр.): монографія. Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2016. 454 с.
10. Тумак О. Критерії визначення етапів розвитку методики навчання англійської мови в закладах освіти Буковини (кінець ХІХ– початок ХХ століть). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. 2016. № 4. С. 233–239.
11. Федорович А. В. Підготовка вчителів праці у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ ст.). 13.00.01. канд., автореф. Тернопіль, 2008. 23 с.

REFERENCES

1. Adamenko O. (2013) Methodological principles of researching the history of pedagogical science. *Native school*. № 1-2. P. 8–14 [in Ukrainian].
2. Basil L.O. Theoretical and methodological principles of development of literary competence of future teachers of Ukrainian language and literature. dis. ... Dr. Ped. Science : 13.00.04. Kiev, 2016. 571 p. [in Ukrainian].
3. Bezlyudna V.V. Theory and practice of professional training of future teachers of foreign languages in higher pedagogical educational institutions of Ukraine (1948-2016): dis. ... Dr. Ped. Science: 13.00.01, 13.00.04. Rivne, 2018. 514 p. [in Ukrainian].
4. Goncharenko S. Ukrainian pedagogical dictionary. Kyiv: Lybid, 1997. 376 p. [in Ukrainian].
5. Kovalchuk V.V., Moiseev L.V. Fundamentals of scientific research. Kyiv: VD Professional, 2007. 240 p. [in Ukrainian].
6. Pasichnyk L.V. Historical and pedagogical study of the training of teachers of Ukrainian language and literature: a system of methodological approaches. Factors in the development of pedagogy and psychology in the XXI century: materials of the international scientific-practical conference (Kharkiv, Ukraine, June 12-13, 2020). Kharkiv, 2020. P. 44–47. [in Ukrainian].
7. Popova O.V. Theoretical and methodological principles of professional speech training of future translators of Chinese in terms of university education. dis. ... Dr. Ped. Science: 13.00.02. Odessa, 2017. 484 p. [in Ukrainian].
8. Sukhomlinska O. Methodology of research of historical and pedagogical realities of the second half of the XX century. *The path of education*. 2007. № 4. P. 6–12. [in Ukrainian].
9. Trybulkevych K.G. Development of student self-government in higher educational institutions of Ukraine (1917-2010): monograph. Odessa: KUPRIYENKO ST, 2016. 454 p. [in Ukrainian].
10. Tumak O. Criteria for determining the stages of development of methods of teaching English in educational institutions of Bukovina (late nineteenth – early twentieth centuries). *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Vladimir Hnatiuk*. 2016. № 4. P. 233–239. [in Ukrainian].
11. Fedorovich AV Training of labor teachers in higher pedagogical educational institutions of Ukraine (second half of XX century). 13.00.01. Cand., author's ref. Ternopil, 2008. 23 p. [in Ukrainian].

L. V. PASICHNYK

Ph.D. in Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Social and Humanitarian Education, Communal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of continuing education” of Dnipropetrovsk regional council, Dnipro, Ukraine

E-mail: 1983.pasechnik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0105-7944>

T. O. DORONINA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Head of the Department of Pedagogy,

Kyryvi Rih State Pedagogical University,

Kyryvi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

E-mail: t.o.doronina@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-3990-7959>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF HISTORICAL AND PEDAGOGICAL COVERAGE OF THE QUESTION OF TRAINING OF TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

The article states that on the eve of the 30th anniversary of Ukraine's independence, the strengthening of the European vector of its political, economic and socio-cultural development determined the directions of reforming the domestic education system on the model of countries – educational leaders. However, the authors emphasize that the study of the accumulated domestic educational experience should be of decisive importance. Ukrainian language and literature. The authors argue that the generalized systematic study of this problem requires the specification of its theoretical and methodological basis by determining a set of scientific principles, methodological approaches and methods. Based on the study of large-scale scientific and pedagogical material and based on existing historical and pedagogical research consistent with the topic of the article, the authors define the research methodology of Ukrainian language and literature teachers in higher pedagogical education as a system of principles (scientific, objectivity, historical determinism, reproducibility), movements from description, through explanation to forecasting), methodological approaches (systemic, structural, chronological, historiographical, historical, holistic, aspectual, sociocultural, cultural-historical, axiological, paradigmatic-pedagogical) and concrete-scientific methods (search-bibliographic, terminological analysis, historical-structural, problem-chronological, historical-genetic, periodization). It is concluded that consistent adherence to these principles / methods / methods will contribute to the integrity of the study, but the methodology itself as a system can and should vary according to the research problem and the tasks set by the scientist. Theoretical and methodological principles together create a scientific basis for research, which is not definitively established and is a set of flexible scientific tools.

Key words: training of teachers of Ukrainian language and literature, historical and pedagogical research, research principles, methodological approaches, research methods.